نشریه علمی مطالعات انقلاب اسلامی
دوره ۱۸، پاییز ۱۴۰۰، شماره ۶۶
مقاله علمی ـ پژوهشی
صفحات: ۱۴۴ ـ ۱۲۱

Scientific Journal
ISLAMIC REVOLUTION STUDIES
Vol. 18, Autumn 2021, No. 66
Scientific Research Article

ارکان جهت‌ساز در نظام برنامه‌ریزی کشور براساس گفتمان ولایت‌فقیه[1]

محمدباقر نوبخت حقیقی*
رضا معصومی‌راد**
غلامرضا سعیدی***

چکیده

نظام برنامه‌ریزی کشور، باید ملهم از ارزش‌ها، ارکان و عناصر برنامه‌ریزی و در نتیجه جهت‌دهنده و هدایت‌گر مسیر حرکت جامعه باشد. هدف پژوهش، تبیین مانی و ارکان نظام برنامه‌ریزی کشور است که برمبنای گفتمان ولایت فقیه ـ اندیشه‌های حضرت امام خمینی‌قدس‌سره و مقام معظم رهبری ـ و در سه سطح اهداف ـ ارزش‌ها، دکترین و سیاست‌ها صورت پذیرفته است. در انجام مطالعه، از روش مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای و سپس مراجعه به متخصصان استفاده شد. به کمک تحلیل محتوای کیفی کلیه بیانات امام خمینی‌قدس‌سره و مقام معظم رهبری در خصوص نظام برنامه‌ریزی و توسعه و پیشرفت کشور، تجزیه و تحلیل شد و سپس با مراجعه به متخصصان، الگوی استخراج شده، مورد ارزیابی و اعتبارسنجی قرار گرفت.
براساس نتایج تحقیق، مهم‌ترین ارکان جهت‌ساز نظام برنامه‌ریزی کشور در سه بعد اهداف، دکترین و سیاست‌ها تبیین و پیشنهادات اصلاح نظام برنامه‌ریزی کشور ارائه گردید.

واژگان کلیدی

نظام برنامه‌ریزی، توسعه و پیشرفت، عناصر برنامه‌ریزی، گفتمان ولایت‌فقیه، ارکان جهت‌ساز.

---

۱. این مقاله، مستخرج از رساله دکتری است.

*. استاد و عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی، تهران. nobakht10853@gmail.com
**. استادیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه گیلان، رشت. masoumirad.rzm@gmail.com
***. دانشجوی دکتری آینده‌پژوهی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران. (نویسنده مسئول) saeedifar@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۲/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۸/۳۰

مقدمه

یکی از مهمترین ویژگی‌های دوران معاصر، سرعت دگرگونی‌ها، تغییرات و شکل‌گیری روندهای جدید در عرصه‌های گوناگون اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، فناوری و زیست‌محیطی می‌باشد. دگرگونی‌هایی که در تاریخ بشر بی‌نظیر بوده و موجب گردیده «آینده» با پدیده عدم‌قطعیت و ناپایداری همراه شود. در چنین شرایطی، رسالت و اهمیت «نظام برنامه‌ریزی» به گونه‌ای که ضمن حفظ هویت تاریخی ـ فرهنگی بتواند ثبات و پایداری و نظم لازم را در برابر تغییرات و تحولات پردامنه حفظ کند و پویایی و ثبات را به‌عنوان دو وجه لازم برای تعادل کشور سازگار نماید، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. اهمیت چنین نظامی هنگامی آشکار می‌شود که این امکان را فراهم آورد تا با بسیج امکانات و منابع، به روند توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور، شتاب بیشتری داده و زمینه‌های نیل به پیشرفت، در زمان نسبتاً کوتاهی فراهم شود.

به‌تبع حاکمیت شرایط مختلف در اقتصادهای جهان، برنامه‌ریزی در هر کشور از نظر حوزه‌های مورد تأکید و نحوه اجرا متفاوت بوده و نتایج متفاوتی را نیز در برداشته است. هر کشوری روش خاص خود را در اجرای الگوی توسعه دارد و اگر بخواهیم الگویی یکسان را برای همه کشورها پیشنهاد کنیم، در اجرا با شکست روبرو خواهیم شد. رهبر معظم انقلاب حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در این زمینه می‌فرمایند: «افرادی که در مراکز برنامه‌ریزی و علمی کشور در خصوص مسائل اصلی همچون مسائل اقتصادی و سیاسی متمرکز هستند، باید از الگوها و دستورالعمل‌های غربی پرهیز کنند ... الگوی غرب برای توسعه، یک الگوی ناموفق است، زیرا با وجود دستیابی کشورهای غربی به ثروت و قدرت، ارزش‌های انسانی و معنویت در این جوامع از بین رفته‌اند». (معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی ریاست جمهوری، ۱۳۸۷: ۲) مبنای نظام سرمایه‌داری، اصالت سرمایه یا «سرمایه‌مداری» است و هدف آن تکاثر ثروت می‌باشد؛ در حالی‌که تنظیم امور اقتصادی در جوامع اسلامی بر مبنای احکام، اخلاق، موازین و ارزش‌های اسلامی و با هدف استقرار قسط و عدالت اقتصادی است. (درخشان ۱۳۹۱: ۴۰) هدف برنامه‌های توسعه، رشد و پیشرفت کشور در جنبه‌های مختلف بوده است، به‌گونه‌ای که ظرفیت‌های کشور برای رفاه مردم به‌کار گرفته شود و میزان رفاه عمومی افزایش یابد. این هدف به‌صورت یک مدل پیشرفت، تدوین می‌شود که به آن برنامه توسعه گفته می‌شود. رهبر معظم انقلاب حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) می‌فرمایند: «هدف از تعریف شفاف و ضابطه‌مند از مدل پیشرفت، ایجاد یک باور همگانی در میان نخبگان و عامه مردم در خصوص ضرورت تعیین الگوی صحیح توسعه است». (معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی ریاست جمهوری، ۱۳۸۷: ۲)

از دیدگاهی دیگر، اگر فرض کنیم که هدف اصلی برنامه‌های توسعه در تمام کشورها، مبتنی بر رشد و توسعه اقتصادی طراحی می‌شود، باید توجه داشت که در جمهوری اسلامی ایران، الگوی طراحی برنامه‌های توسعه بایستی با هدف رشد فضایل اخلاقی و تکامل مردم در تمامی ابعاد و عرصه‌های مادی و معنوی صورت گیرد. ارزیابی کامل یک نظام برنامه‌ریزی به‌منظور طراحی الگوی مناسب برای جمهوری اسلامی ایران، بدون توجه به جنبه‌های مختلف انسان و جایگاه او در هستی به‌عنوان خلیفه خداوند و باور به ولایت الهی، میسر نیست. (زنوز، ۱۳۸۹: ۳)

طی سال‌های اخیر در هدف‌گذاری، تعیین جایگاه و رویکرد برنامه‌ها، تغییرات اساسی رخ داده است. از آغاز شکل‌گیری تفکر برنامه‌ریزی در ایران در سال ۱۳۱۲ و در نهایت، تدوین و تصویب اولین برنامه عمرانی در سال ۱۳۲۷، بیش از شش دهه می‌گذرد. (خالصی ۱۳۸۸: ۶) با بروز و ظهور این تغییرات، نظام برنامه‌ریزی بایستی کماکان این توانمندی را داشته باشد تا در تمامی ابعاد و عرصه‌های مادی و معنوی، زمینه‌های توسعه و پیشرفت کشور را فراهم نماید.

با امعان نظر به جایگاه خطیر ارکان جهت‌ساز در طراحی الگوی راهبردی و استقرار نظام برنامه‌ریزی کشور، شناخت ارکان جهت‌ساز در نظام یادشده که منبعث از گفتمان ولایت‌فقیه می‌باشد، دارای ضرورت می‌باشد. بنابراین مسئله پژوهش حاضر، تبیین ارکان جهت‌ساز در نظام برنامه‌ریزی کشور براساس گفتمان ولایت‌فقیه می‌باشد. اهمیت این پژوهش را می‌توان در بعد نظری آن، در غنی ساختن ادبیات برنامه‌ریزی کشور عنوان نمود. همچنین در بعد عملی، موجب هم‌افزایی در فرایندهای حاکم بر نظام برنامه‌ریزی و بهره‌مندی دست‌اندرکاران نظام یادشده از نتایج آن خواهد شد. بنابراین، پژوهش حاضر این امکان را فراهم می‌آورد که گفتمان ولایت‌فقیه، در چارچوبی علمی در نظام برنامه‌ریزی کشور و الگوهای راهبردی حاکم بر آن، مورد توجه و ملاک عمل واقع گردد. ضرورت این پژوهش از این دیدگاه نیز مورد توجه قرار دارد که عدم انجام آن، موجب می‌شود که مبنایی بر پایه پژوهشی علمی برای اصلاح نظام برنامه‌ریزی با هدف پویایی و تکامل سازمان برنامه‌ریز کشور در چارچوب گفتمان ولایت‌فقیه، در دست نباشد. هدف این پژوهش نیز عبارت است از: تبیین ارکان جهت‌ساز در نظام برنامه‌ریزی کشور که شامل اهداف دکترین‌ها و سیاست‌ها می‌باشد.

سؤال‌های پژوهش، شامل موارد زیر می‌باشد:

۱. اهداف نظام برنامه‌ریزی کشور بر پایه گفتمان ولایت‌فقیه کدامند؟

۲. دکترین‌های نظام برنامه‌ریزی کشور بر پایه گفتمان ولایت‌فقیه کدامند؟

۳. سیاست‌های نظام برنامه‌ریزی کشور بر پایه گفتمان ولایت‌فقیه کدامند؟

پیشینه و مبانی نظری تحقیق

پیشینه تحقیق

در ارتباط با پیشینه‌شناسی تحقیق، مطالعات گوناگونی در خصوص نظام برنامه‌ریزی صورت گرفته، گرچه موضوع این مطالعات، ناظر بر موضوع این تحقیق به رشته تحریر درنیامده‌اند. برخی از مهمترین این مطالعات در جدول شماره ۱ منعکس شده است:

جدول شماره ۱: خلاصه پیشینه تحقیق

نویسنده	عنوان پژوهش	نتایج پژوهش
فیروزه خلعتبری	سیر تحول برنامه‌های اقتصادی کشورهای جهان	هرچه آزادی اقتصادی و میزان تکیه بر اصول بازار آزاد و مردم‌سالاری بالاتر باشد، برنامه بیشتر به جامعه تکیه می‌کند و اصول و ضوابط توسعه پایدار را می‌پذیرد. در کشورهای پیشرفته، نگرش‌های راهبردی به‌عنوان نقطه آغاز برنامه‌ریزی، پذیرفته شده است و بنابراین برنامه‌های کوتاه و میان‌مدت بر برنامه‌های درازمدت راهبردی تکیه دارند.
شاهین جوادی و محمد زنگنه	مقدمه‌ای بر ارتباط سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و بودجه‌ریزی	فقدان مکانیسم ارتباط‌دهنده سیاست‌گذاری، برنامه ریزی و بودجه‌ریزی که ریشه در ضعف‌های نهادی و فنی موجود در نظام تصمیم گیری مالی دارد، مشکلی اساسی در بسیاری از کشورهای در حال توسعه است که نتایج ضعیفی را در هر یک از این سه حوزه پدید آورده است.
سید احسان خاندوزی	ارزیابی شیوه برنامه‌نویسی توسعه در ایران	افزایش کارایی نظام برنامه‌ریزی برای دستیابی به اهداف روشن و راهبردهای قطعی پیشرفت عادلانه، از اولویت‌های کشور است و از آن می‌توان به‌عنوان فرصتی برای استخراج کامل الگوی توسعه اسلامی ـ ایرانی استفاده کرد.
خسرو نورمحمدی، توفیق حسین‌زاده لنج‌آبادی	تأملی بر روش‌های برنامه‌ریزی، برنامه‌ریزی جامع در برابر برنامه‌ریزی هسته‌های کلیدی خط‌دهنده	برنامه‌ریزی جامع دچار آسیب‌هایی است که به عدم توفیق برنامه های توسعه در کشور انجامیده است. ازجمله این آسیب‌ها می‌توان به عدم اولویت‌گذاری صحیح در اهداف برنامه، بلندپروازانه بودن اهداف برنامه، نیاز به اطلاعات کامل و به‌هنگام، نیاز به منابع مالی و اقتصادی فراوان، دشواری به مشارکت طلبیدن ذی‌نفعان و عدم حصول اجماع در برنامه‌ریزی، نبود ضمانت اجرا و کاهش مسئولیت‌پذیری مجریان برنامه و در نهایت کاهش کارایی دولت اشاره کرد. وجود این مسائل جملگی گویای ضرورت تغییر روش از برنامه‌ریزی جامع به‌سوی استفاده از سایر

نویسنده	عنوان پژوهش	نتایج پژوهش
		روش‌های برنامه‌ریزی بدیل است. یکی از مهم‌ترین و موفق‌ترین روش‌ها، روش برنامه‌ریزی هسته‌ای یا هسته‌های کلیدی خط‌دهنده برای توسعه است که در بسیاری از کشورهای دنیا (البته تحت عناوین و شکل‌های مختلف مانند استراتژی‌های بخشی توسعه و غیره) تدوین و اجرا می‌شود. در این شیوه برنامه‌ریزی، گلوگاه‌ها و مشکلات اصلی و اساسی توسعه کشور شناسایی شده و سعی می‌شود تا با محوریت برنامه‌های اجرایی، موانع توسعه حذف و یک قطب توسعه ای ایجاد شود. لذا این گزارش پیشنهاد استفاده از برنامه‌ریزی هسته‌های کلیدی را برای برنامه هفتم توسعه به دلیل قابلیت اجرای بالا و محقق کردن اهداف توسعه‌ای ارائه نموده است.
وحید شقاقی	ارزیابی برنامه‌های پنج‌ساله توسعه کشور از منظر تحقق اهداف اقتصادی سند چشم‌انداز	این تحقیق با تحلیل عملکرد برنامه‌های پنج‌ساله توسعه ایران به ارزیابی تحقق اهداف کلان اقتصادی سند چشم‌انداز پرداخت. بدین منظور سیاست ها، اهداف و عملکرد اقتصادی برنامه های توسعه بعد از انقلاب اسلامی براساس محورهای شش‌گانه اصلی تولید و بهبود رفاه جامعه، شاخص‌های پولی و کنترل تورم، اشتغال‌زایی و بهره‌وری، توزیع درآمد و فقرزدایی، جهانی شدن اقتصاد و بخش تجارت خارجی و بالاخره اندازه و حضور دولت و بخش خصوصی در اقتصاد، از دو منظر تحلیل توصیفی و کیفی و تحلیل مقایسه‌ای براساس تولید شاخص‌های ترکیبی ارزیابی گردید. طبق نتایج به دست آمده از شاخص ترکیبی ساخته شده از عوامل شش‌گانه فوق، برای برنامه های پنج‌ساله توسعه (از برنامه اول تا پنجم توسعه) و از منظر جهت‌گیری به‌سمت تحقق اهداف اقتصادی سند چشم‌انداز، بیشترین هم‌راستایی و بهترین عملکرد به‌ترتیب در برنامه‌های سوم توسعه (میانگین رتبه: ۸۳ / ۱)، برنامه اول توسعه (میانگین رتبه: ۵ / ۲)، برنامه دوم توسعه (میانگین رتبه: ۳۳ / ۳)، برنامه پنجم توسعه (میانگین رتبه: ۵ / ۳) و بالاخره برنامه چهارم توسعه (میانگین رتبه: ۸۳ / ۳) مشاهده و گزارش گردید. این پژوهش برای اصلاح نظام برنامه‌ریزی، پیشنهادی ارائه ننموده ولی برای جهت‌گیری‌های برنامه های بعدی توسعه، به‌ویژه به مقوله فقرزدایی و رفع عقب‌ماندگی، اشاره نموده است.

مفهوم‌شناسی

۱. نظام برنامه‌ریزی

نظام: مجموعه‌ای از اجزای به‌هم وابسته که کلیت جدیدی را احراز کرده، از نظم و سازمان خاصی پیروی نموده و در جهت تحقق هدف معینی که دلیل وجودی آن است، فعالیت می‌کند. (زاهدی، ۱۳۸۱: ۲) همچنین در تعریف برنامه‌ریزی می‌توان گفت: جریان آگاهانه‌ای است که طی آن، به‌منظور دست‌یابی به اهداف معین و مشخص، سلسله اقدامات و فعالیت‌هایی مرتبط به یکدیگر و در آینده، مورد پیش‌بینی قرار می‌گیرد. (توفیق، ۱۳۸۵: ۲۴) تعریف دیگری که ارائه شده است، برنامه‌ریزی را نوعی تفکر درباره مسائل اجتماعی اقتصادی می‌داند که دارای جهت‌گیری و آینده‌نگری عملی، در روابط، اهداف و تصمیمات همه‌جانبه بوده و به‌شدت در زمینه خط‌مشی و برنامه از جامعیت برخوردار باشد. (فریدمن:[1] ۱۳۶۷) در بیانی دیگر، برنامه‌ریزی فرایندی آگاهانه جهت حل مسائل موجود و دست‌یابی به مسیری برای ایجاد دگرگونی در نظام اجتماعی است که یک سلسله عملیات اجرایی منظم و پایش‌شده را با توجه به اولویت‌ها در آینده پیش‌بینی می‌کند». (معصومی اشکوری، ۱۳۸۷: ۱۵)

۲. اهداف نظام برنامه‌ریزی

«هدف» یک موقعیت یا وضعیت بیرونی یا خارج از وجود انسان‌ها است که افراد سعی دارند تا با تلاش به آن دست پیدا کنند. هدف‌های سازمانی، نمایانگر یک نتیجه یا نقطه نهایی است که تلاش‌های سازمان در جهت آن صورت می‌گیرد. (پاکدل، ۱۳۷۹: ۴۹) در تعریفی دیگر، هدف عبارت است از نتیجه‌های خاصی که سازمان می‌کوشد در تأمین مأموریت خود به آنها دست یابد. (دیوید، ۱۳۷۹) اساساً یکی از مهمترین بخش‌های برنامه‌ریزی ملی، هدفگذاری است. قرار دادن اهداف در لایه‌های مختلف و تنظیم شاخص‌های هر لایه (زمان، کمیت، سنجش و ارزیابی) به منظور واقعی نمودن اهداف و بالابردن امکان دسترسی و تحقق آنها، مهمترین بحث ماهوی است. (ره پیک، ۱۳۸۳: ۲۱۷) همچنین هدف‌گذاری مبنایی برای برنامه‌ریزی، سازماندهی، ایجاد انگیزه و کنترل است و بیان کلی و سنجش‌پذیر مقاصدی است که حوزه‌های کلان فعالیت سازمان را برای تحقق رسالت و چشم‌انداز آن تعقیب می‌کند. (حسن بیگی، ۱۳۹۰: ۲۲۱)

به‌طورکلی اهداف ملی باید دارای ویژگی‌های ذیل باشند:

یک. مشخص:[2] عمومی و مبهم نبوده و هدف باید روشن باشد.

---

1. Milton Friedman.
2. Specific.

دو. قابل اندازه‌گیری:[1] مشخص و کمی باشد.

سه. قابل وصول:[2] نه زیاد خوش‌بینانه و نه زیاد بدبینانه، مشکل ولی دست‌یافتنی باشد.

چهار. واقع بینانه:[3] نامتعادل نباشد.

پنج. محدوده زمانی مشخص:[4] دارای مقطع زمانی معین در جهت رسیدن به هدف مشخص باشد. (زاینده، ۱۳۹۳: ۳۶)

۳. دکترین نظام برنامه‌ریزی

این مفهوم از واژه‌ای لاتین «Doctrina» گرفته شده است و با سه تعریف: ۱. نوعی از جهان‌بینی؛ ۲. مجموعه‌ای از نظام‌های فکری؛ ۳. اصولی برای خط‌مشی دولت‌ها، مترادف است. ازاین‌رو، در تعریف آن گفته شده است که دکترین، نوعی از جهان‌بینی است که برنامه‌های سیاسی براساس آن، پایه و بنیاد گرفته باشد یا مجموعه‌ای از نظام‌های فکری است که بر پایه اصول معینی مبتنی باشد. همچنین به تنظیم اصولی که بر طبق آن، دولت‌ها مشی خود را تعیین می‌کنند، اطلاق می‌گردد. (بابایی و همکاران، ۱۳۶۵: ۲۷۰)

در فرهنگ‌نامه‌های لغت فارسی «دکترین» به معانی: نظریه، اندیشه، فکر، آموزه، مسلک، عقیده، رأی، آیین، اندیشه و... آمده است. (حق‌شناس، ۱۳۸۳: ۴۳۲)

در تعریفی دیگر، دکترین معادل قواعد بنیادی است که هدایت‌کننده عملیات در پشتیبانی از سیاست‌های سطوح مختلف می‌باشند، هرچند که این قواعد معتبر هستند، اما نحوه استفاده از آنها به قضاوت صحیح نیازمند است. (کالینز، ۱۳۸۳: ۴۹۱)

۴. سیاست نظام برنامه‌ریزی

واژه سیاست در لغت‌نامه دهخدا به تدبیر امور و مصلحت‌اندیشی و دوراندیشی معنا شده است.

سیاست را می‌توان مجموعه‌ای از بایدها و نبایدها شامل توصیه‌ها و اولویت‌بندی‌ها در نظر گرفت که به‌جهت اداره خردمندانه امور توسط سیاست‌گذاران، تصمیم‌گیری و ابلاغ می‌شود. باید توجه داشت که سیاست، چراغ راهنمای راهبرد است. (توحیدی، ۱۳۸۹: ۵۷)

سیاست‌گذاری، طراحی و برنامه‌ریزی روش‌ها و راه‌هایی برای دستیابی به اهدافی معین در زمینه‌های مشخص می‌باشد. برخی از ویژگی‌های سیاست‌گذاری عبارتند از: کلان‌نگری، نگاه بلندمدت و عدم تقید

---

1. Measurable.
2. Achievable.
3. Realistic.
4.Time bounded.

به زمان و بودجه. سیاست‌گذاری، خط‌مشی‌گذاری و تصمیم‌گیری برای برنامه‌ریزی بلندمدت، در هر سازمانی جزو اصول اولیه است. (اشتریان، ۱۳۸۶: ۱۷ ـ ۱۶)

لاسول یکی از پایه‌گذاران سیاست‌گذاری، سه ویژگی برای این رشته بیان می‌کند که عبارتند از:

یک. چندرشته‌ای یا میان‌رشته‌ای؛[1] مراد از چندرشته‌ای یا چندجانبه بودن سیاست‌گذاری، آن است که این علم باید خود را از قید و بند معادلات محدود نهادها و ساختارهای سیاسی رها کرده و به‌جای آن خود را به شاخه‌های دیگری همچون جامعه‌شناسی، حقوق، اقتصاد و روان‌شناسی پیوند زده و در معادلات خود به حوزه‌های مختلف علمی مراجعه نماید.

دو. راه‌حل‌یابی؛[2] راه‌حل‌یاب بودن این علم، بدان معناست که این علم با مسائل واقعی جهان پیوند داشته و صرفاً در حصارهای آکادمیک باقی نمی‌ماند، بلکه به عالم واقع جریان می‌یابد.

سه. هنجاری و ارزشی؛[3] لاسول با هنجاری خواندن سیاست‌گذاری، برآن است که سیاست‌گذاری، نباید بر عینیت علمی پای فشارد؛ بلکه بایستی بپذیرد که جدا کردن اهداف از ابزارها و یا ارزش‌ها از تکنیک‌ها، در مطالعه فعالیت‌های دولتی امکان‌پذیر نیست.

در کنار این سه ویژگی، می‌توان به مسئله‌محوری، کل‌نگری در عین جزءنگری، ثابت بودن از حیث چهارچوب‌ها و روش‌ها، متغیر بودن از حیث خروجی و پاسخی که به دنبال خواهد داشت، نیز اشاره کرد. (همان)

برنامه‌ریزی در گفتمان ولایت‌فقیه

با عنایت به اهمیت نظام برنامه‌ریزی، در فرازهای متعددی از بیانات و رهنمودهای حضرت امام خمینی‌قدس‌سره و حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) این موضوع مورد توجه واقع شده است. در این قسمت، ابتدا برخی از آرا، اندیشه‌ها و نظریه‌های حضرت امام خمینی‌قدس‌سره درباره نظام برنامه‌ریزی، مورد امعان نظر قرار می‌گیرند.

اهمیت برنامه‌ریزی در اداره امور کشور: «مسئله برنامه از مهمات یک کشور است و چنانچه بدون برنامه، یک کشوری بخواهد اداره بشود، نمی‌شود اداره بشود، باید برنامه باشد. برنامه‌ریزی‌ها را باید با کمال دقت، اشخاصی که تخصص دارند، اشخاصی که توجه به مسائل سیاسی و مسائل اجتماعی و مسائل اسلامی دارند، اینها باید با کمال دقت بررسی کنند و متحداً با هم برنامه‌ریزی کنند و برای کشور راه برنامه‌ریزی، راهی باز می‌کند برای پیشبرد مقاصد کشور ... و در حالی که برنامه لازم داریم و محتاج است

1. Multi-Disciplinary.
2. Problem Solving.
3. Explicitly normative.

کشور ما به برنامه، چندین ماهی دست به دست برود، از این کانال رد بشود، آن کانال رد کنند تا آخر هم به نتیجه نرسد. و اما اگر متخصصین در اصل برنامه‌ریزی، متخصصین در امور اسلامی، اینها با هم مجتمع بشوند و برنامه را درست بکنند که مطابق ارزش‌های اسلامی باشد». (امام خمینی، ۱۳۸۹: ۱۷ / ۱۲۲ ـ ۱۲۱)

برنامه‌ریزی برای رفاه، زندگی سعادتمند دنیایی و آخرتی و براساس نیازهای معقول و منطقی جامعه: «ما می‌خواهیم به خواست خدا پیش برویم، ما می‌خواهیم این نهضت را به جلو برانیم تا برای این مملکت رفاه، زندگی سعادتمند دنیایی و آخرتی تحقق پیدا بکند». (امام خمینی، ۱۳۷۱: ۶ / ۱۳۹۸ ـ ۱۳۸)

چنانچه دست دزدها و غارتگران داخلی و خارجی کوتاه شود و برنامه‌های اقتصادی براساس نیازهای معقول و منطقی جامعه طرح‌ریزی و اجرا گردد، و نیز قوانین غیرالهی که وسیله دست سودجویان است از میان برود، مسئله‌ای به نام تورم برای مملکت باقی نخواهد ماند. (امام خمینی، ۱۳۸۹: ۴ / ۵۰۷)

برنامه‌ریزی توأم با حفظ شعائر و ارزش‌های کامل اسلامی: «برنامه‌ریزی در جهت رفاه متناسب با وضع عامه مردم توأم با حفظ شعائر و ارزش‌های کامل اسلامی و پرهیز از تنگ‌نظری‌ها و افراط‌گرایی‌ها و نیز مبارزه با فرهنگ مصرفی که بزرگترین آفت یک جامعه انقلابی است و تشویق به تولیدات داخلی و برنامه‌ریزی در جهت توسعه صادرات و گسترش مبادی صدور کالا و خروج از تکیه به صادرات نفت و نیز آزادی صادرات و واردات و به‌طورکلی تجارت براساس قانون و با نظارت دولت در نوع و قیمت». (امام خمینی، ۱۳۸۹: ۲۱ / ۱۵۹)

در ادامه، مهمترین فرازهای آرا، اندیشه‌ها و نظریه‌های حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) درباره نظام برنامه‌ریزی، ارائه می‌گردد:

تعاریف عملیاتی

یک. تعریف عملیاتی اهداف نظام برنامه‌ریزی: اهداف نظام برنامه‌ریزی عبارت است از نتایج مورد انتظار از فرایند برنامه‌ریزی که بر مبنای گفتمان ولایت‌فقیه و قانون اساسی انتخاب و مبنای فعالیت‌های مدیریتی در این نظام قرار می‌گیرد.

دو. تعریف عملیاتی دکترین نظام برنامه‌ریزی: دکترین شامل مجموعه‌ای از اصول، اندیشه‌ها، عقاید و باورهای برگرفته از گفتمان ولایت‌فقیه و قانون اساسی است که همانند چتری باعث هم‌سویی، هماهنگی و هم‌افزایی تصمیمات و اقدامات سلسله مراتب نظام برنامه‌ریزی کشور می‌گردد.

سه. تعریف عملیاتی سیاست‌های نظام برنامه‌ریزی: بایدها، نبایدها، توصیه‌ها و اولویت‌هایی برگرفته از گفتمان ولایت‌فقیه و قانون اساسی هستند که برای اداره خردمندانه امور کشور در نظام برنامه‌ریزی، تعیین می‌گردند.

روش پژو

در انجام این مطالعه کاربردی ـ توسعه‌ای از ترکیش‌های کمی و کیفی بهره‌گیری شده است. به‌منظور تحلیل و تبیین گفتمان ولایت‌فقیه در امر توسعه و پیشرفت به تبع آن ارکان و عناصر جهت‌ساز در نظام برنامه‌ریزی کشور، از تحلیل محتوای کیفی استفاده شد و محورها، مقولات و مضامین نظری مستتر و مصرح در بیانات امام خمینی‌قدس‌سره و مقام معظم رهبری که مرتبط با مباحث توسعه و پیشرفت و برنامه‌ریزی بودند - با مراجعه به صحیفه امام و مجموعه حدیث‌ولایت و پایگاه اطلاع رسانی مقام معظم رهبری ـ استخراج و استنتاج گردید. بدین‌منظور ابتدا بند بند بیانات به‌عنوان واحدهای تحلیل مورد بررسی قرار گرفت و مقولات و مضامین نظری مرتبط برای هر بند در ستون‌های کدگذاری استفهام و استخراج گر فاجزیه و تحلیل اطلاعات از روش تحلیل محتوا و نرم‌افزار «مکس‌کیودا» استفاده شد. سپس به منظور اعتبارسنجی مقولات و مضامین استخراج شده، به تعدادی از خبرگان و متخصصان که به‌صورت هدف‌دار و قضاوتی انتخاب گردیدند، مراجعه شد و روایی یا اعتبار[1] هریک از ارکان و عناصر نظام برنامه‌ریزیِ استخراج شده از گفتمان ولایت‌فقیه، شامل ارزش‌ها، اهداف، دکترین و سیاست‌ها، به محک ارزیابی داوران و متخصصان قرار داده شد.

جامعه آماری متشکل از دو بخش کلی اسناد و خبرگان می‌باشد. اسناد مشتمل بر کلیه مکتوبات، سخنرانی‌ها، بیانات و رهنمودهای حضرت امام خمینی (رحمت‌الله‌علیه) و حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در ارتباط با نظام برنامه‌ریزی کشور می‌باشد.

خبرگان مورد نظر در این تحقیق، دربرگیرنده افرادی است که به مبانی نظری و علمی نظام برنامه‌ریزی کشور آگاهی داشته و در مراحل مختلف تدوین، بررسی، اجرا و نظارت بر برنامه‌های پنج‌ساله توسعه کشور مشارکت داشته و از این رهگذر، دارای شناخت و تجربه عملی می‌باشند. بر این اساس، خبرگان متشکل از مدیران، معاونین و کارشناسان صاحب‌نظر در دستگاه‌های اجرایی ذیربط در نظام برنامه‌ریزی کشور ـ مانند سازمان برنامه و بودجه کشور، وزارتخانه‌ها و سازمان‌های دولتی، نیروهای مسلح، نهادهای غیردولتی، مجلس شورای اسلامی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، مجمع تشخیص مصلحت نظام، انجمن خبرگان برنامه‌ریزی (به‌عنوان نهادی غیردولتی) و اساتید دانشگاهی و حوزوی ـ برای تبیین تجربیات می‌باشند. با در نظر گرفتن چنین ویژگی‌هایی، تعداد آنها بالغ بر ۱۱۰ نفر برآورد شده بود که در نهایت ۸۶ نفر، در مصاحبه‌ها و ارزیابی نتایج مشارکت داشتند.

---

۱. منظور از روایی یا اعتبار (Validity)، صحت نتایج تحقیق است که شامل اعتبار صوری و اعتبار محتوایی، اعتبار تجربی، اعتبار سازه و ... می‌شود. به‌دلیل اینکه در معادل فارسی هم روایی آمده و هم اعتبار، لذا هر دو واژه به‌کار رفته و پایایی Relaibility منظور نبوده است.

روش نمونه‌گیری نیز به‌صورت هدفمند صورت گرفت، بدین ترتیب که شرکت‌کننده‌های خاصی که دارای اطلاعات غنی از موضوع مورد پژوهش هستند، توسط پژوهشگر انتخاب شده‌اند.

یافته‌ها و تجزیه و تحلیل داده‌ها

به‌منظور دستیابی به موضوعات مرتبط با نظام برنامه‌ریزی و عناصر و مؤلفه‌های کلیدی آن در آرا و اندیشه‌های حضرت امام خمینی‌قدس‌سره و حضرت امام خامنه‌ای (مد ظله‌العالی) با بهره‌گیری از شیوه تحلیل محتوا، ابتدا مفاهیم کلیدی و برگرفته از محورهای مدیریتی و مبانی ارزشی نظام جمهوری اسلامی ایران در ابعاد مدیریتی با نظر صاحب‌نظران انتخاب و سپس گزاره‌های مرتبط در جامعه آماری تحقیق در بیانات و نظرات ولایت‌فقیه جداسازی و فیش‌برداری شد و برابر آنچه در روش‌شناسی بیان گردید، به شرح جدول زیر تحلیل شد. مهمترین مفاهیم انتخاب شده، شامل این موارد می‌باشد:

جدول شماره ۱: تحلیل محتوای گفتمان ولایت‌فقیه (اهداف، دکترین و سیاست‌ها) در نظام برنامه‌ریزی کشور

ردیف	مفاهیم	گزاره	فراوانی	مقوله	قضیه	ماهیت
۱	عدالت اجتماعی	در همه برنامه‌های حکومت ـ در قانون‌گذاری، در اجرا، در قضا ـ باید عدالت اجتماعی و پُر کردن شکافهای طبقاتی، مورد نظر و هدف باشد. هدف اصلی در کشور ما و در نظام جمهوری اسلامی، عبارت از تأمین عدالت است و رونق اقتصادی و تلاش سازندگی، مقدمه آن است. شعار پیشرفت و عدالت، یک شعار محوری است؛ یک مطلب اساسی است؛ یک نیاز است. در این مرحله، هدف کلان ملت عزیز ما و مسئولان باید پیشرفت و عدالت باشد.	۱۰۲	رفع تبعیض در استفاده از منابع ملی در میان طبقات مردم و مناطق کشور	رفع تبعیض و کاهش فاصله طبقاتی	اهداف
۲	«اقشار محروم»	دفاع از قشرهای محروم که صاحبان واقعی انقلاب هستند، باید در رأس همه برنامه‌ریزی‌های کشور و محور کلیه تحرکات اقتصادی در بخش‌های مختلف آن باشد.	۹۴	اولویت قشرهای محروم و دورافتاده از مرکز در برنامه‌ریزی‌ها		

ردیف	مفاهیم	گزاره	فراوانی	مقوله	قضیه	ماهیت
۳	آباد ـ دنیا ـ آخرت	در این برنامه، بازسازی دنیا و آخرت باهم است. نظام اسلامی می‌خواهد دنیای مردم را آباد سازد؛ اما نمی‌خواهد به آن اکتفا کند. دنیا و آخرت در نظام اسلامی و در برنامه این نظام، توأمانند. برنامه دولت اسلامی آن است که همه بشر به سعادت برسند؛ و همه در کنار هم به‌طور سلامت و در رفاه زندگی کنند. هدف جمهوری اسلامی عبارت است از رسیدن به آرمان‌های اسلام، یعنی سعادت مادی و معنوی بشر، یعنی پیشرفت در امور زندگی مادی و معنوی.	۱۷	پیشرفت در امور زندگی مادی و معنوی به‌عنوان هدف جمهوری اسلامی در جریان برنامه‌ریزی و اجرا	رفع نیازهای مادی و معنوی در جریان توسعه و پیشرفت	اهداف
۴	اقتصاد مقاومتی	امروز یکی از چیزهایی که از لحاظ عملی مهم است، مسئله اقتصاد است؛ اقتصاد مقاومتی، یعنی اقتصادی که از درون می‌جوشد و احتیاج ما را به دیگران کم می‌کند و استحکام کشور را در مقابل تکانه‌های خارجی افزایش می‌دهد. علاج برون‌رفت از مشکلات کشور، اقتصاد مقاومتی است که کارهایی نیز در این زمینه آغاز شده است، اما باید نتیجه کارها در عمل دیده شود. تکیه ما بر استفاده حداقلی از فروش نفت خام است؛ نفت را می‌توان به‌صورت فرآورده در اختیار گذاشت.	۳۷	تحقق اقتصاد مقاومتی با شاخصه‌های اقدام و عمل	تحقق اقتصاد مقاومتی و قطع وابستگی به نفت	اهداف
۵	تمدن‌سازی	اینکه من بارها می‌گویم تمدّن اسلامی و بارها می‌گویم ایران می‌تواند قله تمدن اسلامی قرار بگیرد، شعار و رجزخوانی نیست، این نگاه به واقعیت‌های کشور است. ملت ایران این استعداد را دارد که آنقدر پیشرفت کند که بتواند در جهات گوناگون به‌عنوان یک الگویی در دنیا خودش را نشان دهد.	۹	جهت‌گیری پیشرفت به‌سوی تمدن‌سازی	کمک به ایجاد تمدن اسلامی ایرانی	اهداف

ردیف	مفاهیم	گزاره	فراوانی	مقوله	قضیه	ماهیت
۶	برنامه‌ریزی اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی	در همه بخش‌ها برنامه‌ریزی بکنید تا بخش‌های اقتصادی و فرهنگی و بهداشت و درمان و خدمات و تولید و به‌خصوص بعضی از بخش‌های ویژه ـ مثل کشاورزی و معدن ـ تکان حسابی بخورد. دین شما به مردم، حرکت با برنامه‌ریزی است. برای پنجاه سال برنامه‌ریزی کن. این را مسئولان کشور، مسئولان برنامه‌های عمومی مردمی باید مورد توجهشان قرار بدهند.	۱۳۵	لزوم برنامه‌ریزی جهت پیشرفت در بخش‌های اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی	پیشرفت همه‌جانبه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی	
۷	منابع طبیعی ـ محیط زیست	ما باید بتوانیم با برنامه‌ریزی‌های دقیق، با مدیریت قوی و با اصرار و جدیت در کار، خودمان را از تضییع خسارت‌بارِ منابع حیاتی و طبیعی مانند درخت و آب و خاک نجات دهیم. برای ما مسئله محیط زیست یا حفظ منابع طبیعی، مسئله‌ای تجمّلاتی و درجه دو نیست؛ یک مسئله حیاتی است.. در تلاش ما برای توسعه کشور، اولویت باید در این بخش باشد.	۱۹	برنامه‌ریزی جهت پیشگیری از تضییع خسارت‌بارِ منابع حیاتی و طبیعی	توسعه پایدار و حفظ و توسعه منابع ملی	
۸	برنامه‌ریزی علمی	امروز برنامه‌ریزی، یک کار علمی است؛ مثل بقیه کارهای علمی. یک هنر ذاتی و قریحه‌ای نیست فقط؛ اگرچه حالا آن هم بی‌تأثیر نیست، اما امروز یک کارِ علمی است. از کسانی که تخصص این کار را دارند، استفاده بشود؛ در همان بدنه کارشناسی حضور پیدا کنند، برنامه‌ریزی کنند. مسئولان در مسائل اقتصادی به سه عنصر «نگاه علمی، برنامه‌ریزی مدبرانه و ثبات و استمرار سیاست‌ها» توجه کامل کنند.	۱۱	استفاده از روش‌های علمی و نیروهای متخصص در برنامه‌ریزی	دانش‌بنیانی در برنامه‌ریزی	دکترین
		مبانی معرفتی در نوع پیشرفت مطلوب یا نامطلوب تأثیر دارد. هر جامعه و هر ملتی، مبانی معرفتی، مبانی فلسفی و		توجه به مبانی معرفتی در برنامه‌ریزی و		

ردیف	مفاهیم	گزاره	فراوانی	مقوله	قضیه	ماهیت
		مبانی اخلاقی‌ای دارد که آن مبانی تعیین کننده است و به ما میگوید چه نوع پیشرفتی مطلوب است، چه نوع پیشرفتی نامطلوب است.		پیشرفت		
		خوشبختانه وضع علمی امروز کشور این اجازه را به ما می‌دهد که این بلندپروازی را داشته باشیم که بخواهیم اقتصادمان را اقتصاد دانش‌بنیان کنیم.		توجه به اقتصاد دانش‌بنیان در برنامه‌ریزی		
۹	مشارکت مردمی	در عرصه اجتماعی، توسعه باید با مردم گره بخورد؛ مردم باید محور توسعه باشند. جمهوری اسلامی، برای بریدن رشته‌های پیوند و وابستگی اقتصادی خود، فقط به اراده نیرومند ملت خویش و استعداد درخشان ایرانیان متکی بود و هست. برنامه‌ریزی‌ها در همین جهت حرکت می‌کند و باید هم بکند. مردمی بودن در نظام جمهوری اسلامی، یک شاخه اصلی است؛ یعنی رأی مردم، هویت مردم، کرامت مردم، خواست مردم، از جمله عناصر اصلی در نظام جمهوری اسلامی و این بنای مستحکم است	۱۶	لزوم برنامه‌ریزی جهت محوریت مردم در توسعه و استقلال اقتصادی	مردمی بودن برنامه	دکترین
۱۰	پیشرفت ـ عدالت ـ برنامه‌ریزی	هر اقدامی که می‌شود، هر برنامه‌ریزی‌ای که می‌شود، باید این دو عنصر در آن ملحوظ باشد؛ هم در جهت پیشرفت جامعه باشد، هم در جهت عدالت باشد. اگر عدالت ـ عدالت واقعی و ملموس و نه فقط سخن گفتن از عدالت ـ آرزو و آرمان و هدف برنامه‌ریزی‌هاست، پس باید هر پدیده ضد عدالت در واقعیات کشور مورد سؤال قرار گیرد. باید این برنامه‌ریزی‌ها را بکنیم و چشم‌انداز خود را چشم‌انداز عادلانه قرار دهیم؛ چیزی باشد که ما را به عدالت نزدیک کند.	۱۷	ضرورت لحاظ نمودن دو عنصر پیشرفت و عدالت در برنامه‌ریزی	عدالت‌محوری و دوری از تبعیض در جریان برنامه‌ریزی	دکترین

ردیف	مفاهیم	گزاره	فراوانی	مقوله	قضیه	ماهیت
		عدالت را واقعاً محور همه برنامه‌ریزی‌های خودتان قرار دهید و ببینید در بخش‌های مختلف چگونه می‌شود آن را تأمین کرد. در این زمینه، بخصوص سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی نقش خیلی زیادی دارد و بعد هم بخش‌های مالی و اقتصادی دولت و بخش خدماتی و دیگر بخش‌ها.		تنظیم همه فعالیت‌های مربوط به رشد و توسعه اقتصادی بر پایه عدالت اجتماعی		
۱۱	چشم‌انداز	برنامه چشم‌انداز ۲۰ساله، به‌فضل پروردگار سند حرکت برنامه‌ریزی‌شده دولت و مجلس شورای اسلامی و ملت ایران است. در همه برنامه‌ریزی‌ها، سند چشم‌انداز در نظر باشد و این را در همه سطوح ملاحظه کنند. باید در همه برنامه‌ریزی‌ها ـ چه در قانون‌گذاری که قانون‌گذارها مسئولش هستند، چه در اجرا و مقررات اجرائی که شماها مسئولش هستید ـ سند چشم‌انداز را مورد ملاحظه قرار بدهید؛ بسنجید و ببینید کجاها در جهت سند چشم‌انداز نیست، آنجا را تصحیح کنید و نگذارید زاویه بخورد.	۲۰	توجه به چشم‌انداز به‌عنوان آینده مطلوب و سند سیاست‌گذاریا نظام برنامه‌ریزی	چشم‌اندازمحوری برنامه‌ها	دکترین
۱۲	منابع	خطاست اگر نماینده‌ای بیاید در تریبون باز مجلس بایستد؛ بدون توجه به اقتضائات مالی و بودجه‌ای، بدون توجه به اولویت‌ها، بدون توجه به برنامه‌هایی که مجلس قاعدتاً باید آنها را تصویب کند، سنگی بیندازد که «آقا، بیایید این کار را برای حوزه انتخابیه من بکنید». امیدوارم که این عنوان ـ که «اصلاح الگوی مصرف» است ـ برای همه‌ی ما دستورالعمل باشد و همه‌ی ما بتوانیم برطبق این شعار مهم و حیاتی و اساسی برای کشور عمل کنیم و از منابع کشورمان به بهترین وجهی استفاده نماییم.	۸	توجه به منابع مالی و بودجه‌ای در برنامه‌ریزی	انطباق برنامه با منابع	دکترین

ردیف	مفاهیم	گزاره	فراوانی	مقوله	قضیه	ماهیت
۱۳	عقلانیت	در عدالت، عقلانیت شرط اول است. کار شما پیشرفت علمی و پیگیری عقلانیت علمی است؛ این کاری است مطلوب اسلام و مورد نظر و مورد تحریص و تحریض اسلام. ما به‌عنوان مسلمان و مؤمنِ به این آئین، وظیفه داریم کار علمی و رسیدن به اوج علمی را هم در حرکت فردی خودمان و هم در برنامه‌ریزی جمعی کشور دنبال کنیم؛ این وظیفه است. اسلام ما این است: اسلامِ معنویت، عقلانیت و عدالت.	۱۲	پیگیری عقلانیت علمی در برنامه‌ریزی	عقلانیت در برنامه‌ریزی	
۱۴	مشارکت مردم	بایستی حرکت بنیانی برای سازندگی کشور، با برنامه‌ریزی‌هایی که انجام شده و می‌شود، با تمام قوّت جلو رود. مسئولان همت خود را به کار گیرند و آستین‌ها را بالا بزنند و از مردم کمک بخواهند؛ مردم هم با دل و جان به آنها کمک کنند. تقویت حضور و مشارکت مردم در عرصه‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی.	۵	برنامه‌ریزی سازندگی کشور، با مشارکت مردم	مشارکت مردمی در برنامه‌ریزی	سیاست
۱۵	ثبات در برنامه‌ریزی	مهم شناخت درست حکومت و جامعه است که براساس آن نظام اسلامی بتواند به نفع مسلمانان برنامه‌ریزی کند که وحدت رویه و عمل ضروری است. برنامه بلندمدت کلی عام را به‌عنوان سند چشم‌انداز تهیه کردیم. این، برنامه کلی بیست‌ساله است. برنامه‌ها زیر این سقف باید شکل بگیرند؛ برنامه‌های پنج‌ساله در این جهت باید حرکت کنند. هر دولتی سر کار می‌آید، این جهت را حفظ کند؛ آن وقت برنامه‌ها می‌شوند مکمل هم.	۵	ثبات برنامه‌های توسعه ذیل سند چشم‌انداز	ثبات در برنامه‌ریزی	سیاست

ردیف	مفاهیم	گزاره	فراوانی	مقوله	قضیه	ماهیت
۱۶	برنامه ـ چشم‌انداز	برقراری ارتباط کمی و کیفی میان برنامه پنج‌ساله و بودجه‌های سالیانه با سند چشم‌انداز با رعایت شفافیت و قابلیت نظارت... برنامه‌های پنج‌ساله براساس چشم‌انداز بیست‌ساله تنظیم خواهد شد؛ بودجه‌ها برآن‌اساس نوشته خواهدشد و تلاش مسئولان در این رویکرد قرار خواهد گرفت	۷	برقراری ارتباط کمی و کیفی میان برنامه پنج‌ساله و بودجه‌های سالیانه با سند چشم‌انداز	همسویی در برنامه‌ریزی	سیاست
۱۷	درآمدهای نفتی	قطع وابستگی هزینه‌های جاری دولت به درآمدهای نفت و گاز تا پایان برنامه.	۱۵	قطع وابستگی هزینه‌های جاری دولت به درآمدهای نفت و گاز	قطع وابستگی به درآمدهای نفتی	سیاست
		جایگزینی درآمدهای دانش‌بنیان با درآمدهای نفتی		جایگزینی درآمدهای دانش‌بنیان با درآمدهای نفتی		
۱۸	نظم و انضباط	همه قشرهایی که الآن مشغول خدمت‌اند؛... اینها کاری نکنند که ما به دست خودمان اسلام را از پا درآوریم. اسلام را در نظر خارج و داخل جوری جلوه بدهیم که بر خلاف آنی است که هست. عدالت نباشد تو کار، موازین در کار نباشد. یک برنامه اسلامی در کار نباشد. هرج و مرج و هر که هر کاری دلش می‌خواهد بکند. عمل به این برنامه‌ها و برنامه‌ریزی‌ها، مستلزم آن است که ملت ایران مظهر این نظم و انضباط باشد.	۶	نظم و انضباط در تدوین و اجرای برنامه‌ها	نظم و انضباط در فرایندها	سیاست

ردیف	مفاهیم	گزاره	فراوانی	مقوله	قضیه	ماهیت
۱۹	تعامل - ارتباطات - بین‌المللی	راه مقابله با جنگ اقتصادی چیست؟ این است که ما در داخل به اقتصاد خودمان بپردازیم. وقتی اقتصاد ما متّکی بود، وابسته بود، مشکلات به وجود می‌آید. البته بنده عقیده ندارم به اینکه رابطه اقتصادی را از دنیا باید قطع کرد یا می‌توان قطع کرد؛ معلوم است که نمی‌توان؛ امروز همه دنیا به هم مربوط و متصل است اما تکیه به بیرون از مرزها غلط اندر غلط است؛ نباید تکیه کرد.	۹	برقراری تعامل و ارتباطات جهانی مبتنی بر تدبیر و عدم وابستگی	تعاملات منطقی با حفظ مصالح نظام در داخل و خارج	سیاست
		اقتصاد مقاومتی درون‌زا است. درون‌زا است یعنی چه؟ یعنی از دل ظرفیتهای خود کشور ما و خود مردم ما می‌جوشد؛ رشد این نهال و این درخت، متکی است به امکانات کشور خودمان؛ درون‌زا به این معنا است. امّا درعین‌حال درون‌گرا نیست؛ یعنی این اقتصاد مقاومتی، به این معنا نیست که ما اقتصاد خودمان را محصور می‌کنیم و محدود می‌کنیم در خود کشور؛ نه، درون‌زا است، اما برون‌گرا است؛ با اقتصادهای جهانی تعامل دارد، با اقتصادهای کشورهای دیگر با قدرت مواجه می‌شود.		توجه به اقتصاد مقاومتی درون‌زا و برون‌گرا		
۲۰	منابع داخلی - تولید داخلی	این یک مسئله مهمی است که وابستگی اقتصادی، بسیاری از وابستگی‌ها را می‌آورد دنبال خودش. ما باید کاری بکنیم که زاید بر خودکفا باشیم. یکی از مسائل مهم ما مسئله اقتصاد است ما باید سعی کنیم که از حیث اقتصاد قوی و بدون وابستگی باشیم.	۹	عزم ملی برای اداره اقتصاد	اتکا به منابع داخلی به ویژه نیروی انسانی در برنامه‌ریزی	سیاست

نتیجه

با امعان نظر به تحلیل محتوای انجام‌شده، ارکان جهت‌ساز در نظام برنامه‌ریزی کشور، شامل اهداف، دکترین‌ها و سیاست‌ها، براساس گفتمان ولایت‌فقیه، در جداول زیر ارائه شده است:

شماره	اهداف	دکترین‌ها	سیاست‌ها
۱	رفع تبعیض و کاهش فاصله طبقاتی	عدالت‌محوری و دوری از تبعیض در جریان برنامه‌ریزی	اتکا به منابع داخلی به‌ویژه نیروی انسانی در برنامه‌ریزی
۲	رفع نیازهای مادی و معنوی در جریان توسعه و پیشرفت	عقلانیت در برنامه‌ریزی	قطع وابستگی به درآمدهای نفتی
۳	تحقق اقتصاد مقاومتی و قطع وابستگی به نفت	مردمی‌بودن برنامه	مشارکت مردمی در برنامه‌ریزی
۴	کمک به ایجاد تمدن اسلامی ایرانی	چشم‌اندازمحوری برنامه‌ها	ثبات در برنامه‌ریزی
۵	پیشرفت همه‌جانبه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی	دانش‌بنیانی در برنامه‌ریزی	همسویی در برنامه‌ریزی
۶	توسعه پایدار و حفظ و توسعه منابع ملی	انطباق برنامه با منابع	تعاملات منطقی با حفظ مصالح نظام در داخل و خارج نظم و انضباط در فرآیندها

در راستای ارائه الگوی راهبردی نظام برنامه‌ریزی کشور، ارکان جهت‌ساز در نظام برنامه‌ریزی کشور که شامل «اهداف، دکترین‌ها و سیاست‌ها» می‌باشد، از این توانمندی برخوردار است که زمینه‌های برطرف نمودن بخش قابل توجهی از آسیب‌های نظام برنامه‌ریزی کشور را فراهم نموده و در توسعه آن مورد بهره‌برداری قرار گیرد. بر این اساس پیشنهاداتی منبعث از نتایج این تحقیق در اصلاح نظام برنامه‌ریزی کشور ارائه می‌کرد که مورد تأکید است.

استفاده از الگوی طراحی شده «نظام برنامه‌ریزی کشور» در این تحقیق، به جهت دارا بودن ارکان جهت‌ساز شامل: ابعاد اهداف، دکترین و سیاست‌ها و ارکان مدیریتی شامل: برنامه‌ریزی، سازماندهی، هدایت، هماهنگی، پیاده‌سازی و اجرا و نظارت و ارزیابی، از این توانمندی برخوردار است که به‌عنوان الگویی کارآمد، زمینه‌های برطرف نمودن بخش قابل‌توجهی از آسیب‌های نظام برنامه‌ریزی کشور را فراهم نموده و در توسعه آن مورد بهره‌برداری قرار گیرد.

با هدف پیاده‌سازی و بهره‌گیری از الگوی ارائه‌شده نظام برنامه‌ریزی کشور، در چهارچوب ارکان جهت‌ساز شامل: اهداف کلان، دکترین، و تعیین سیاست‌ها، و براساس ویژگی‌های هر یک از محورهای مدیریتی ۹ گانه الگوی راهبردی نظام برنامه‌ریزی کشور، و با امعان نظر به اختیارات و وظایف قانونی مجموعه نهادها و دستگاه‌های اجرایی کشور در اتخاذ تصمیم‌های مربوط به نظام برنامه‌ریزی کشور، ضرورت دارد براساس سطوح ارائه‌شده در الگوی نظام برنامه‌ریزی کشور، هریک از نهادها و دستگاه‌ها نسبت به انجام وظایف و تکالیف خود اقدام نمایند. چنین فرایندی، امکان ایجاد هماهنگی و هم‌افزایی در محدوده قوای مجریه و مقننه، مجمع تشخیص مصلحت نظام و شورای نگهبان را فراهم نموده و در سطح کلان کشور، با اخذ تصمیم در خصوص تعیین و ابلاغ اهداف، مأموریت‌ها، سیاست‌های کلان و دیگر امور و نیز کنترل راهبردی آنها، امور راهبردی نظام برنامه‌ریزی کشور را هدایت نمایند.

با توجه به بررسی‌های به‌عمل آمده در زمینه چالش‌ها و مشکلات اساسی نظام برنامه‌ریزی کشور، انطباق و هماهنگی بین دستگاه‌های سیاست‌گذار و برنامه‌ریز، از ضرورت برخوردار است، چراکه عدم انطباق مشاهده شده در عدم تدوین راهبرد و به تبع آن، وجود شکاف بین «چشم‌انداز و سیاست‌ها» با «برنامه‌های میان‌مدت (عملیاتی)» مشهود گردید. بر این اساس ضرورت دارد که با همکاری مجمع تشخیص مصلحت نظام، سازمان برنامه و بودجه و دستگاه‌های اجرایی، نسبت به تدوین راهبردهای ملی اقدام شود.

ارائه پیشنهادها

در چهارچوب ارکان جهت‌ساز شامل: اهداف کلان، دکترین و سیاست‌ها، پیشنهادهای قابل ارائه در دو بخش پیشنهادهای علمی و پیشنهادهای اجرایی مورد توجه واقع می‌گردد:

۱. پیشنهادهای علمی

یک. پیشنهادهای مرتبط با وظایف مجمع تشخیص مصلحت نظام

ـ پیشنهاد سیاست‌های کلی برنامه‌های توسعه کشور به ولایت‌فقیه.

دو. پیشنهادهای مرتبط با وظایف دولت جمهوری اسلامی ایران

ـ تهیه راهبردهای تدوین برنامه‌های پنج‌ساله در قالب «طرح راهبردی ملی» با همکاری مجمع تشخیص مصلحت نظام، سازمان برنامه و بودجه و دستگاه‌های اجرایی.

ـ تبیین بعد محیطی (شامل فرهنگ و سنن دینی و ملی، وضعیت منابع کشور، چالش‌ها و آسیب‌ها)

به‌عنوان درونداد برنامه میان‌مدت پنج‌ساله.

ـ تبیین بعد محتوایی (شامل مدیریت بر فرایند بهره‌گیری از دانش بشری و نظرات کارشناسی و خبرگی در بخش‌های دولتی و غیردولتی) به‌عنوان درونداد برنامه میان‌مدت پنج‌ساله.

ـ تعیین اهداف برنامه میان‌مدت بر پایه راهبردهای رشته کاری و وظیفه‌ای دستگاه‌های اجرایی.

سه. پیشنهادهای مرتبط با وظایف مجلس شورای اسلامی

ـ تصویب قوانین و مقررات مورد نیاز.

ـ مشارکت در تعیین اهداف برنامه میان‌مدت.

چهار. پیشنهادهای مرتبط با دانشگاه‌ها و نهادهای پژوهشی

ـ توسعه کاربرد دانش آینده‌پژوهی در نظام برنامه‌ریزی کشور و طراحی آینده مطلوب در چشم‌انداز بلندمدت: با توجه به نقش مهم دانش آینده‌پژوهی و آینده‌نگاری به‌عنوان دانش توانمندساز نظام برنامه‌ریزی در ارائه آینده مطلوب کشور، انجام پژوهش‌های توسعه‌ای و کاربردی با هدف توسعه کاربرد آینده‌پژوهی و آینده‌نگاری راهبردی در نظام برنامه‌ریزی و نیز برنامه‌ریزی بخش‌ها، زیربخش‌ها و مناطق کشور، مبتنی بر تعامل و همفکری دستگاه‌ها و نهادهای سیاست‌گذار در نظام برنامه‌ریزی کشور و مشارکت بخش‌های غیردولتی مورد تأکید می‌باشد.

۲. پیشنهادهای اجرایی

یک. پیشنهادهای مرتبط با وظایف مجمع تشخیص مصلحت نظام

ـ نظارت راهبردی در خصوص انطباق راهبردهای تدوین برنامه‌های پنج‌ساله با سیاست‌های کلی برنامه‌های توسعه کشور.

دو. پیشنهادهای مرتبط با وظایف دولت جمهوری اسلامی ایران

ـ تشکیل کمیته‌های مشترک برنامه‌ریزی با دستگاه‌های اجرایی (توسط سازمان برنامه و بودجه کشور).

ـ تهیه طرح‌ها و پیوست‌ها برای فراهم نمودن الزامات اجرای برنامه.

ـ ارسال لایحه برنامه پنج‌ساله به مجلس شورای اسلامی برای تصویب.

ـ تنظیم لایحه بودجه کل کشور در چهارچوب برنامه پنج‌ساله مصوب.

ـ کنترل و ارزیابی حین برنامه‌ریزی.

ـ کنترل و ارزیابی حین اجرا.

سه. پیشنهادهای مرتبط با وظایف مجلس شورای اسلامی

ـ مشارکت در تهیه طرح‌ها و پیوست‌ها برای فراهم نمودن الزامات اجرای برنامه.

ـ تصویب لایحه برنامه که از طرف دولت تقدیم شده است.

ـ بررسی و تصویب برنامه‌های کلی عملیات اجرایی بخش‌های مختلف، شامل نوع و حجم عملیات و اعتبارات مربوط به، در قالب برنامه پنج‌ساله و نظرات تخصصی ارائه‌شده توسط کمیسیون‌های برنامه مجلس.

ـ تصویب لایحه بودجه که از طرف دولت تقدیم شده است.

ـ کنترل و ارزیابی حین برنامه‌ریزی.

ـ کنترل و ارزیابی حین اجرا.

چهار. پیشنهادهای مرتبط با دانشگاه‌ها و نهادهای پژوهشی

ـ لزوم بهره‌گیری از دانش آینده‌نگاری راهبردی در بخش‌ها و زیربخش‌ها و نیز مناطق کشور، در چهارچوب خروجی مطالعات آینده‌پژوهی از دیگر عناوین مورد تأکید می‌باشد.

منابع و مآخذ

۱. اشتریان، کیومرث، ۱۳۷٦، «علوم سیاست‌گذاری و دستاوردهای آن برای ایران»، ***دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران***، تابستان، ش ۳۷.

۲. امام خمینی، سید روح الله، ۱۳۷۱، ***صحیفه نور: مجموعه رهنمودهای حضرت امام خمینی***ﷺ، ج ٦، تدوین سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، چ ۱.

۳. امام خمینی، سید روح الله، ۱۳۸۹، ***صحیفه امام***، ج ٤، ۱۷ و ۲۱، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینیﷺ، چ ۵.

٤. توحیدی، ارسطو، ۱۳۹۰، ***فرآیند جامع سازماندهی***، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.

۵. توفیق، فیروز، ۱۳۸۵، ***برنامه‌ریزی در ایران و چشم‌انداز آینده آن***، تهران، مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی، چ ۱.

٦. جوادی، شاهین و محمد زنگنه، ۱۳۸٤، «مقدمه‌ای بر ارتباط سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و بودجه»، ***نشریه مجلس و راهبرد***، بهار، ش ٤۷.

۷. حسن‌بیگی، ابراهیم، ۱۳۹۰، ***مدیریت راهبردی***، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، چ ۱.

۸. حق‌شناس، محمدعلی و دیگران، ۱۳۸۳، ***فرهنگ معاصر هزاره (انگلیسی به فارسی)***، تهران، انتشارات فرهنگ معاصر، چ ٤.

۹. خالصی، امیر و علیرضا فرهادی‌کیا، ۱۳۸۸، «ارزیابی برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران»، ***نشریه برنامه***، ش ۳۵۱، تهران، معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس‌جمهور.

۱۰. خاندوزی، سید احسان، ۱۳۸۹، «ارزیابی شیوه برنامه‌نویسی توسعه در ایران (۱۳۸۸ ـ ۱۳٦۸)، ***دوفصلنامه برنامه و بودجه***، بهار و تابستان، ش ۱۱۰.

۱۱. خلعتبری، فیروزه، ۱۳۸۹، ***سیر تحول برنامه‌های اقتصادی کشورهای جهان***، مجمع تشخیص مصلحت نظام، پژوهشکده تحقیقات استراتژیک، گروه پژوهشی اقتصاد.

۱۲. درخشان مسعود، ۱۳۹۱، «بومی‌سازی اقتصادی و اقتصاد اسلامی»، ***فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران***، ش ۵۲.

۱۳. دیوید، فرد آر، ۱۳۷۹، ***مدیریت استراتژیک***، ترجمه علی پارسائیان و سید محمد اعرابی، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی.

۱٤. ره‌پیک، حسن، ۱۳۸۳، «هدف و هدف‌گذاری در برنامه‌ریزی ملی و راهبردی»، ***مطالعات راهبردی***، تابستان، ش ۲٤.

۱۵. زاهدی، شمس‌السادات، ۱۳۸۱، ***تجزیه و تحلیل و طراحی سیستم‌ها و روش‌ها***، تهران، دانشگاه پیام نور.

۱٦. زاینده، محمد، ۱۳۹۳، ***برنامه راهبردی سازمان بیمه سلامت ایران***، تهران، سازمان بیمه سلامت ایران ـ معاونت توسعه مدیریت و منابع.

۱۷. علی‌بابایی، غلامرضا و بهمن آقایی، ۱۳٦۵، ***فرهنگ علوم سیاسی***، تهران، شرکت نشر ویس.

۱۸. فریدمن، میلتون و رز، ۱۳٦۷، ***آزادی انتخاب***، ترجمه حسین حکیم‌زاده، تهران، نشر پارسی.

۱۹. کالینز، جان، ۱۳۸۳، ***استراتژی بزرگ***، ترجمه کوروش بایندر، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، چ ۱.

۲۰. معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی ریاست جمهوری، ۱۳۸۷، ***نظام برنامه‌ریزی برنامه پنجم***، تهران، معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی ریاست جمهوری.

۲۱. معصومی اشکوری، حسن، ۱۳۸۷، ***راهنمای علمی برنامه‌ریزی و آینده‌پژوهی***، تهران، انتشارات پیام.

۲۲. هادی زنوز، بهروز، ۱۳۸۹، ***بررسی نظام برنامه‌ریزی اقتصادی در ایران، دوره قبل از انقلاب اسلامی***، تهران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.